

Analyzing the Role of Negligence in Human Ethics and Destiny Based on the Teachings of Nahj al-Balaghe

Mahmoud Rasouli¹

Article info	Abstract
<p>DOI 10.30470/ER.2024.2028519.1323</p> <p>Original Article</p> <p>Submission History: Received: 13/11/2024 Revised : 30/01/2025 Accepted: 04/04/2025 Published: 13/06/2025</p> <p>Funding/Support: This research has not received any financial support from funding organizations.</p> <p>Extracted from the thesis The article is not extracted from thesis.</p>	<p>In religious texts, the vice of negligence has been considered the most harmful enemy, the most destructive agent of human knowledge and character, and the mother of moral vice because it can be the source of other corruptions and moral problems. For this purpose, Imam Ali (P.U.H) being aware of this fact, in various parts of Nahj al-Balaghe, has addressed the nature of this vice with the language of analogy and argument, and has described its negative consequences as a warning for the ignorant and as an admonition for the knowledgeable. The present article with a descriptive-analytical method, while analyzing and explaining this vice, describes its corruptions, the way to avoid and overcome this moral dilemma. According to the findings of the research, negligence and ignorance, like many moral vices, is a multifaceted trait. Among its types, we can mention unavoidable, excused, reprehensible, accidental, continuous and double neglect, the most extreme of which is self-forgetfulness. The factors that cause and sustain reprehensible negligence are classified into cognitive and meta-cognitive (psychological) factors. Alienation, lack of determination, unsuccessful efforts, drowning in lusts and instincts, and discouragement are the consequences of negligence. The right strategy for getting out of careless life consists of several components, including: thinking, determination and seriousness, diligence, mindfulness and awareness, and dedication to divine remembrance. The practical consequence of this writing is the prevention of moral vices and their treatment, preventing careless living and moral fall.</p> <p>Keywords: Negligence, Procrastination, Nahj al-Balagha, Careless Life, Ethics, Self-Forgetfulness.</p>

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, University of Zanjan, Zanjan, Iran. rasouli@znu.ac.ir

Introduction

Negligence and avoiding negligent behavior and living has been part of the lofty goals of Imams and religious leaders. On this basis, Imam Ali (P.U.H) raised the issue of negligence in the book Nahj al-Balaghe (a collection of his hadiths, sermons, letters and wise sayings) and expressed its importance. His attention to the problem of negligence is due to its destructive role in the development of human virtues and existential character, because it is a negligent biological identity, and a negligent person does not pay attention to it. In various cases, as cited in the book, The Imam has used a motivational and argumentative language to express the harms of negligence as a youthful and invisible act. According to him, this vice is the worst enemy, and for this reason, we should think about its treatment.

Discussion

Meanings of Neglect

In common usage, the word neglect is used in the absolute sense of ignorance, inattention, and negligence, and lexicologists have interpreted it to mean abandoning an action and not paying attention to affairs. In my moral discourse, negligence is inattention to something that is important in the perfection of the self; in other words, neglecting the things that are important for the perfection of the self. In the interpretative statement, a special reading of negligence is intended in the sense that after the completion of the evidence and statement of facts by the guides, if a person is negligently advised, he has failed and neglected it. In narrative literature, parables and anecdotes have been used to express the ugliness of neglect, and careless people have been likened to the walking dead in some texts. Neglect in this term refers to depriving one's attention of important matters that deserve attention.

Kinds and Types of Neglect

According to the type of impact and its destructive role, negligence can be divided into six types: 1) unavoidable or natural negligence, which is necessary for life in this world and suitable for the peace of the mind, 2) curable neglect, which is due to external factors and efforts should be made to eliminate it, 3) excusable negligence which applies to those people who did not receive the blessing of guidance and therefore were not at fault in their negligence, 4) reprehensible negligence which is the type that occurs after the facts have been clarified, due to a person's own negligence, is the cause of blame and punishment for the person, and is included among moral vices, 5) established negligence is stable and institutionalized in the nature of a person and has become a part of a person's behavior and actions, which itself is caused by reprehensible negligence, and 6) self-negligence which is considered one of the worst types of neglect.

Moral and Psychological Strategies to Get Out of Careless Life

Based on the introductory discussions, to overcome the vice of neglect, especially self-neglect, one can

make use of some effective factors such as thinking, determination and will, meditation, paying attention to the remembrance of God, creating motivation and avoiding laziness, avoiding the principle of making excuses, management techniques, avoiding obsessive perfectionism.

The Origin and Persistence of Neglect in Nahj al-Balagha

The factor of neglect can be divided into two types of epistemic and meta-epistemic. The epistemic factors that cause neglect can be attributed to forgetfulness of God, forgetfulness of death, one-dimensional attitude, and trans-cognitive factors to carelessness and indulgence, following suspicions, following whims, sinful living, people's luck, and fantasy.

Consequences and Effects of Neglect

Negligence and procrastination have negative and often irreparable results. The negative effects of neglect are reprehensible and established, leading to undesirable consequences such as self-loss, lack of determination and willpower, unsuccessful efforts, drowning in desires, causing hardship and discouragement.

Conclusion

According to the teachings of Nahj al-Balaghe, negligence is a vice with degrees and its reprehensible and fixed type is the character of the state and causes the destruction of a wise life. Therefore, in order to get out of such a vice, it is necessary that the negligent use moral and psychological techniques to get rid of this vice.

References

The Holy Qurān.

Abi Helāl, Hassan Ibn Abdullah (1412 AH). *Moʻjam al-Furūq al-Lughviyya*. Qom: Moassea Nashr-e Islāmi

Āghā Tehrāni, Mortedā. (2011). *Ihmalkarāi (Barrasi 'Ilali v Rabkarhayi Darman)*. Qom: Moassea Āmuzeshī va Pazhohsi Imam Khomeini, 8th edition.

Amadi, Abdul Wahid bin Muhammad. (1359). *Ghururul Hikam va Durarul al-Kalim*. Translated by Muhammad Ali Ansāri. Tehrān: Hikmat.

Azar Nosh, Azar Tash (1379). *Farhang Arabi-Farsi Muaser*. Tehran: Nashr-e Ney.

Dashti, Mohammad. (1379). *Tarjumiyyi Nahj al-Balagh*. Qom: Enteshārāte Mashriqīn.

Faiz-Kashani, Mulla Mohsen. (1383 AH). *Al-Muhajjat al-Bayzā fi Tahdbib al-Ibaya*. Qom: daftar Enteshārāte Eslāmī.

Fakhre Rāzī, Muhammad bin Omar. (1420 AH). *Al-Tafsīr al-Kabir*. Beirut: Dar ehyāl al-Troth.

Faramarz Qaramaliki, Ahad. (1372 *Mantiq* 1. Tehrān: Enteshārāte daneshgah peyām nor.

Faramarz Qaramaliki, Ahad. (1378). *Pardīyi Pindār: Tablīli az Ghaflat dar partovi Khotbiyi 174 Nahjo al-Balagh*. Tehran Bonyad Mostazafān va Jānbāzān Inqilāb Islami.

Ghorbani, Nima. (2018). *Sabkhhā va Mabarthayi Irtebatī*. Tehran: Nashri Nu, 9th edition.

Hakimi, Mohammad-Reza. (1374). *Kalāmi Jāndāni*. Tehran: Daftar Nashri Farhangi Islami.

Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (1405 AH). *Lisān al-ʿArab*. Qom: Adab al Hamza Publishing.

Jurjani, Mir Seyed Sharif. (1306 AH). *Al-Taʿrifāt*. Egypt.

Khamenei, Sayeed Ali. *Bayānāte Rabbarī*. <https://farsi.khamenei.ir> (21 December 2010 & April 15, 2023).

Khomeini Mousavi, Ruhollah. (2013). *Sharbe Chihil Hadith*. Tehrān: Markaze chap v Nashr-e Āshār Imam Khomeini, fifty-seventh edition.

Majlisi, Muhammad Baqir ibn Muhammad Taqi. (1403 AH). *Bebār al-Anwār*. Beirut: Dar al-Hiya al-Troth al-Ārabi.

Makarem-Shirazi, Naser et al. (1372). *Tafsir Nemuneh*. Tehran: Dār al-Kotob Islāmiyeh.

Misbah-Yazdi, Mohammad Taghi. (2012). *Ensān sāzi dar Qurān*. tahghegh: Mahmoud Fathali. Qom: Moassea Āmuzeshī va Pazhohsi Imam Khomeini.

Mohammadi Rey-Shahri, Mohammad. (2004). *Miẓzān al-Hikmah*. Qom: Dar al-Hadith.

Motahari, Mortedā. (1372). *Majmu'e Āthār*. Tehran: Sadra.

Mozaffar, Mohammad Rezā. (1373 AH). *Al Manteq*. Qom: Muasseseye Ismā'ilyān.

Naraghi, Ahmad. (1360). *Mi'raj al-Sa'āda*. Tehran: Jamāl, 5th edition.

Nasri, Abdullāh. (2014). *Mabāni Insān Shenāsi dar Qur'an*. Tehran: Sāzemān inteshārāt pazhoheshgah Farhang v andisheh Islāmi.

Pahlavān, Mansour. (1365). *Tarjumi va Sharh Nahj al-Balagh*. Tehran: Nashr-e Mīqhāt

Qurashi, Ali Akbar. (1372). *Qāmūs al-Quran*. Qom; Dar al-Kotob al-Islāmi.

Rāghib Isfahāni. (1324). *Al-Mufradat fi Gharā'ib al-Quran*. Egypt: al-Matba'tol al May Manuea.

Rasouli, Mahmoud. (1400). Analysis of the Principle of "Correlation of Self-Analysis with Moral-Conduct" from the Perspective of Nahj-ul Balaqa. *Ethical Reflections*, 2 (2): 80-95.

Rezaian, Ali. (2014). *Mabani va Roykardhayi Mudiyiriyat kbishtan: Mudiyiriyat Raftar Sāzmani Pishraft*. Tehran: Sāzmane Motālea va Tadvīn Kotob Dāneshgāhi (Samt).

Jafarī, Mohammad Taghī. (1370). *Tafsīr, Naqbd va tablīl Mathnavi*. Tehran: Islamic, 12th edition.

Shir Afkan, Ali, et al. (2014). *Ihmāl-kārī*. Tehran: Enteshārāte Āvāy Noor.

Tabatabaei, Muhammad-Hosseini (1370). *Al-Mizān fī al-Tafsīr al-Qur'an*. Translated by Mohammad Bagher Mousavi Hamdani. Qom: Nashr-e bonyad elmī v fekrī Tabātabāei, fifth edition.

Zamāni, Karim. (1374). *Share Jāmi'i Mathnavi*. Tehran: Itilā'āt Institute.

تأملات اخلاقی

دوره ششم، شماره دوم (پیاپی ۲۱)، بهار ۱۴۰۴، صفحات ۱۷۴-۱۹۸

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷ / شاپا چاپی: ۴۸۱۰-۲۶۷۶

<https://jer.znu.ac.ir>

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

واکاوی نقشِ رذیلتِ غفلت در اخلاق و سرنوشتِ انسان با تکیه بر آموزه های نهج البلاغه

محمود رسولی^۱

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>رذیلت غفلت در متون دینی اسلامی به عنوان زیان آورترین دشمن، مخربترین عامل معرفت و شخصیت انسان و مادر همه رذایل اخلاقی معرفی شده است. این رذیلت می تواند بستر پیدایی بسیاری از مفسدات و مشکلات اخلاقی باشد. به همین منظور حضرت علی (ع) در مواضع گوناگون نهج البلاغه به ماهیت این رذیلت با زبان تمثیل و استدلال پرداخته و پیامد منفی آن را برای غافلان به عنوان هشدار و برای آگاهان به عنوان پند توصیف نموده است. نوشتار حاضر با روش توصیفی-تحلیلی ضمن واکاوی و تبیین این رذیلت، به بیان مفسدات آن، شیوه عبور از این معضل اخلاقی و اجتناب از آن می پردازد. مطابق یافته های تحقیق، غفلت و بی خبری مانند بسیاری از رذایل اخلاقی، صفتی ذو مراتب است که می توان آن را دارای انواع دانست. از اقسام آن می توان به غفلت گریز ناپذیر، معذور، مذموم، اتفاقی، مستمر و مضاعف اشاره نمود که شدیدترین نوع آن، خودفراموشی است. عوامل پیدایی و پایداری غفلت مذموم در عوامل شناختی و فراشناختی (روانی) طبقه بندی می شود. خودباختگی، فقدان عزم و اراده، جهل بی توفیق، غرق شدن در شهوات و غرایز، و دل مردگی از پیامدهای غفلت مذموم است. راهبرد اخلاقی برون رفت از زیست غافلانه، فضایی مانند: تفکر، عزم و جدیت، مشارطه، ذهن آگاهی، هوشیاری و اهتمام به ذکر الهی است. عوامل روان شناختی خروج از غفلت و ورزی را می توان در تکنیک هایی همچون انگیزه بخشی، پرهیز از تنبلی، دوری از بهانه تراشی، بهره مندی از مدیریت زمان و اصل خود نیبھی مشاهده نمود. نتیجه عملی این نوشتار پیشگیری از غفلت و ورزی و درمان آن از طریق فضایل اخلاقی و اصول روان شناختی و ممانعت از زیست غافلانه است.</p> <p>واژگان کلیدی: غفلت، اهمال ورزی، نهج البلاغه، اخلاق، خودفراموشی.</p>	<p>DOI: 10.30470/ER.2024.2028519.1323</p> <p>مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۱/۱۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۳</p> <p>استخراج</p> <p>این مقاله متخذ از رساله / پایان نامه نیست.</p> <p>حمایت مالی و تعارض منافع</p> <p>مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.</p>

۱. مقدمه

غفلت‌زدایی و تحذیر از زیست‌غافلانه جزء برنامه و سبک زندگی بزرگان دین محسوب می‌گردد. بر همین اساس حضرت علی (ع) در مواضع گوناگون از نهج البلاغه درباره غفلت گفتگو کرده‌اند که می‌توان این کتاب را هشدار بر غافلان تلقی نمود. عنایت حضرت به مسئله غفلت می‌تواند به خاطر نقش مخرب و دشمنی آن با فضایل و حقایق وجودی انسان باشد؛ چرا که زیست بی‌خبرانه تمام هویت و شخصیت فرد را میان تهی و پوچ می‌انگارد. از حیث روش‌شناختی، استفاده از زبان انگیزشی و تمثیلی، معنادار است و تأثیر کلام امام را در تبیین غفلت دو چندان می‌کند. دلیل در پیش گرفتن چنین روشی را در پنهان و جوانحی بودن پدیده غفلت باید جستجو کرد. رویکرد اخلاقی و روان‌شناختی امام به غفلت‌زدایی شامل این موارد است: الف) امکان زیست‌غافلانه برای انسان وجود دارد؛ ب) انسان غافل به خود رها نشده بلکه ناظری بر او نظارت می‌کند؛ ج) در گفتمان غفلت می‌توان از زبان تمثیل سود جست؛ د) برون‌رفت اخلاقی و روان‌شناسی نقش اساسی در تربیت ایفا می‌کند (فرامرزق‌املکی، ۱۳۷۸، ص ۲۲)؛ ه) غفلت اقسامی دارد و خطرناک‌ترین آن، غفلت از خود است.

نتایج این تحقیق می‌تواند در ارائه راهکار اخلاقی و روان‌شناختی برای برون‌رفت از رذیلت غفلت و آگاهی‌بخشی به دیگران در جهت پرهیز از زیست‌غافلانه کاربرد داشته باشد.

۱-۱. بیان مسئله

نهج البلاغه در موارد مختلف به فضیلت غفلت‌زدایی با بیان استدلالی، تمثیلی و خطابی پرداخته است. از آنجا که غفلت و بی‌خبری رذیلتی مهم در این کتاب عزیز تلقی شده است، ضرورت دارد به تبیین ماهیت آن پرداخته شود و انواع گوناگون آن به درستی ترسیم گردد تا در مقام تشخیص و درمان بهتر بتوان از آن سود جست؛ زیرا هرگونه اصلاح و تغییر رفتار فرد غافل مبتنی بر شناخت عوامل پیدایی، پایداری و پیامدهای ویرانگر آن است و ارائه راهکار راهبردی و کاربردی برای برون‌رفت محتاج شناخت آن خواهد بود. به همین منظور پرسش‌های بنیادین و حیاتی این پژوهش را می‌توان به شکل ذیل مطرح ساخت: ۱) ماهیت و هویت غفلت در نهج البلاغه چگونه توصیف شده است؟ ۲) راهبرد برون‌رفت تربیتی، اخلاقی و روان‌شناختی آن چیست؟ ۳) پیامدهای منفی آن چیست و چگونه می‌توان به غفلت‌زدایی و پیشگیری از آن پرداخت؟

۱-۲. پیشنهادی پژوهش

مسئله غفلت یک رذیلت اخلاقی بنیادین است که با توجه به کارکرد تخریبی آن، تألیف‌های مهمی با رویکرد دینی و اخلاقی درباره آن به رشته تحریر در آمده است که از جمله آن می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: ۱) سید مهدی موسوی کاشمیری در کتابی با نام «غفلت، علل و آثار آن» (۱۳۸۷) به بررسی ماهیت، آثار و علل غفلت به شکل کلی پرداخته و بدون اشاره به تقسیمات و انواع آن، غفلت را امر ساده تلقی نموده است. ۲) علیرضا بهبودی در مقاله «غفلت، ریشه‌زدایی» (۱۳۹۲) به مبنایی بودن رذیلت غفلت اشاره کرده و با رویکرد اخلاقی مسائل پیرامون آن را تبیین نموده است. او بدنه نوشتار خود را از نگاه فلسفه اخلاق که تحلیلی و فلسفی

است محروم ساخته و کلیات غفلت را بدون ذکر چگونگی برون رفت آن بیان نموده است. ۳) علی قنبریان در کتاب «آثار و نتایج یاد و غفلت از خداوند» (۱۳۹۵) با زبان ساده مباحث خود را در زمینه غفلت از خدا و درمان آن با فضیلت ذکر بیان کرده و بدون توجه به مباحث فنی و پیچیده آن، بحث را به اتمام رسانده است. ۴) احد فرامرز قراملکی در کتاب «پرده پندار» (۱۳۷۸) بحث غفلت و پیدایی، پایداری و پایش آن را محدود به خطبه ۱۷۴ نهج البلاغه نموده و تلاش دارد تا با استفاده از سواد و مهارت منطقی و ذهن خلاق خود به ابعاد مختلف رذیلت غفلت بپردازد و در نهایت مقاصد خطبه را در غفلت‌زدایی خلاصه نماید، ولی او راه‌کارهای برون رفت از این رذیلت را مطرح ننموده است. با وجود این آثار علمی نظری، جای خالی پژوهش راهبردی، کاربردی و تربیتی برای رفع رذیلت غفلت دیده می‌شود. آن چیزی که می‌تواند بر غافلان نهیب زده و آنان را از وادی بی‌خبری به سرای آگاهی و دانایی برساند، علاوه بر مباحث نظری که در جای خود مفید است، ارائه طرح عملی مناسب و ساده و قابل اجرا برای آن است. پژوهش حاضر در واقع در صدد رفع این خلاء است و با تمرکز بر پیشگیری و درمان غفلت، با استفاده از روش‌های منطقی، دینی، فلسفی، اخلاقی، تربیتی و تحلیلی به دنبال عملیاتی کردن راه‌کارهای رفع آن است و تلاش نموده تا جنبه نوآورانه داشته باشد.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

از آنجا که غفلت مضرترین دشمن انسان است و غفلت‌زدایی و رهایی از آن جزء اهداف عالی انبیاء محسوب می‌گردد، ضرورت بحث از مبانی، انواع، عوامل پیدایی و روش‌های برون‌رفت از غفلت دو چندان به نظر می‌رسد. لذا پژوهش حاضر در تلاش است تا به پرسش‌های طرح شده پاسخ‌های اقتناع‌کننده دهد.

۲. معناشناسی غفلت

از آنجا که شناخت ماهیت غفلت، آثار و مراتب و شیوه‌های پیشگیری و درمان آن منوط به بررسی دقیق مفهوم غفلت است، لازم است تحلیل مفهومی آن را در ابتدا مطرح نماییم. واژه غفلت در عرف عام انسانی، به معنای مطلق بی‌خبری، اشتباه، بی‌توجهی و سهو به کار می‌رود. لغت‌شناسان آن را به وانهادن امری و سهو کردن و عدم توجه معنا نموده‌اند (ابن منظور، ۱۴۰۵: ص ۱۹۰؛ آذرنوش، ۱۳۹۱: ص ۷۵۸). برخلاف عرف، در علم اخلاق، مطلق بی‌خبری غفلت شمرده نشده است؛ بلکه غفلت همواره متعلق دارد و یک امر وابسته دانسته شده است. نراقی در تعریف آن گفته است: «غفلت، قصور نفس از التفات و توجه به امری است که غرض و مطلوب نفس در آن است» (نراقی، ۱۳۶۰، صص ۱۰۵-۱۰۶). بر این اساس، غفلت زمانی امر مذموم تلقی می‌گردد که نسبت به یک امر مهم دنیوی یا اخروی بی‌توجهی شده باشد، نه بی‌خبری مطلق. برخی نیز غفلت را پیروی از نفس در مطلق امور معنا نموده‌اند (جرجانی، ۱۳۰۶، ص ۱۹۵). غفلت در گفتمان اخلاق مربوط به امور مهم است و باید اول متعلق غفلت مورد ارزیابی قرار بگیرد تا غافل بودن فرد مشخص گردد و شدت و ضعف آن، مبتنی بر موضوع غفلت است.

مفسران وحی، بر این باورند که غفلت در ادبیات قرآن و وحی معنایی خاص دارد و بر هرگونه بی‌خبری اطلاق نمی‌گردد. در ادبیات قرآنی، غفلتی مذمت شده است که ویژگی‌های ذیل را داشته باشد: ۱) موضوع غفلت، امری حاضر و در معرض ذهن و توجه

فرد قرار بگیرد، به دیگر سخن امر جاری در زندگی فرد باشد (قرشی، ۱۳۷۲، ص ۱۱۱)؛ (۲) غفلت قرآنی غفلت اولیه نیست؛ بلکه بی‌خبری ثانویه و با اتمام حجت است؛ (۳) متعلق غفلت، امری حیاتی در زندگی دنیوی و اخروی محسوب می‌شود (قراملکی، ۱۳۷۸ ص ۵۲). راغب اصفهانی در تعریف غفلت چنین می‌گوید: «غفلت، سهو و بی‌خبری است که از کمی توجه و فقدان حضور ذهن حاصل آید» (راغب اصفهانی، ۱۳۲۴، ص ۳۶۲).

در ادبیات روایی و عرفانی، با رویکردی آسیب‌شناسانه به غفلت، ساده‌ترین و ملموس‌ترین روش توصیف و درمان مواجه هستیم. مؤلفه‌های این رویکرد، بیان تمثیلی و شناسایی از طریق ضد آن است. علت اتخاذ چنین رویکردی به غفلت در نهج البلاغه، علاوه بر روشنگری، دقت آن است. در خطبه ۱۷۴ غافلان به چهار پایانی که چوپان آن‌ها را در کشتزارهای سمی و آلوده رها کرده تا چاق و فربه شوند و سپس قربانی گردند، تشبیه شده است. همچنین، انسان غافل به کسی تشبیه شده است که تلاش در یافتن پارچه‌ای می‌نماید تا استفاده نماید، غافل از این که این لباس، کفن خود خواهد بود؛ یا خانه‌ای می‌سازد تا مسکن گزیند، غافل از این که در واقع قبر وی خواهد بود (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۱۵۵).

فیض کاشانی براساس روایتی از پیامبر، انسان آگاه را در برابر غافل را به زنده‌ای در برابر مرده تشبیه نموده است. در روایت دیگر، به یاد خدا بودن فرد در بین بی‌خبران مانند وجود رزمنده‌ای در میان فرارکنندگان تلقی شده است (فیض کاشانی، ۱۳۸۳، ص ۲۶۷). بیان تمثیلی روایات حاکی از نقش تخریبی آن در حیات فرد است.

برخی از اندیشمندان، غفلت را از طریق مفهوم مقابل آن مورد شناسایی قرار داده‌اند. بیان ضد، خطر غفلت را شفاف و روشن می‌نماید. در غررالحکم ضد غفلت، بیداری، نور، بصیرت و حزم و احتیاط ذکر شده است (آملی، ۱۳۵۰، صص ۳۷، ۵۰، ۲۳۲). نتیجه تحلیلی واژگان غفلت نشان می‌دهد که غفلت سلب توجه فرد از امور مهم زندگانی فرد است که شایسته توجه و دقت بوده و باید عنایت لازم را روا می‌داشت؛ بنابراین غفلت بی‌خبری ابتدایی نیست، بلکه بی‌خبری ثانویه و عارضی است و بعد از اتمام حجت رخ می‌دهد.

۳. نشانه‌های غفلت

به علت درونی بودن رذیلت غفلت و عدم شناخت ماهیت آن، برای آگاهی از این رذیلت باید رفتار عینی و خارجی فرد را در مقام مصداق مورد ارزیابی قرار داد. این علائم نشانگر زیست غافلانه هستند: (۱) امنیت کاذب داشتن: انسان غافل به دلیل برخورداری از اطمینان و ایمنی کاذب، رفتار بی‌باک و اطمینان بخش دارد و به همین دلیل، دریدن پرده ناهشیاری چنین فردی سخت و اضطراب‌آور است و گوش شنوایی برای وی نتوان تصور نمود. (۲) بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی داشتن: فرد غافل اهل حذر و تعقل و احتیاط نیست؛ زیرا توجهی به دشمن پنهان ندارد و در عملکرد خود بی‌مبالا و سهل‌انگار است. افراد هوشیار در زیست خود احتیاط، تدبر و تقوی را سرلوحه خود قرار می‌دهند و با حزم رفتار می‌نمایند (فرامرز قراملکی، ۱۳۷۸، ص ۶۶). (۳) فرافکنی در توجیه امور: فرد غافل دچار بحران هویت است و در مواجهه با ناکامی‌ها و شکست‌ها به جای روی آوردن به علت‌یابی و شناخت ریشه‌ای مسائل، به فرافکنی

متوسل می شود و خود را مبرا از شکست می داند. این بیماری رابطه معناداری با متهم ساختن دیگران به اشتباه دارد و با پناه گرفتن در عذرتراشی از آرامش کاذب برخوردار بوده و خود را به طور موقت موجه جلوه می دهد.

۴. مراتب غفلت

غفلت از جهت رسوخ در دل آدمی، عوامل آن، روش های رفع آن، پیشگیری و درمان آن و آثار زیان بخشش به انواعی تقسیم شده است و نقش هر نوع و اتخاذ موضع در قبال آن نیز متنوع خواهد بود. شناخت انواع غفلت، شرط لازم تغییر و اصلاح رفتار و مواجهه درست با آن است؛ به دیگر سخن، رذیلت غفلت از امور مُشکک است (مظفر، ۱۳۷۳، ص ۶۷).

۴-۱. غفلت گریزناپذیر (طبیعی)

این نوع غفلت، ریشه در ساختار این جهانی، طبیعی و ذات انسان دارد و جزء جدایی ناپذیر وجود آدمی است و امکان سلب آن از انسان وجود ندارد. همزاد بودن این نوع غفلت با آدمی مورد اجماع دانشمندان است (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۷، ص ۷۳). چنین غفلتی هرچند عیب و نقص تلقی می گردد، اما انسان مبتلی به آن را نمی توان سرزنش کرد؛ زیرا اولاً همگانی و فراگیر است؛ ثانیاً به دلیل ساختار طبیعی آن در انسان، اختیاری نیست و ثالثاً سامان بخش امور زندگانی و تدوام گر حیات و سازمان ده روان انسان، عواطف و احساسات انسان ها محسوب می گردد (حکیمی، ۱۳۷۴، ص ۴۵). وجود این عیب، به مثابه ضعف در بینایی است که میله قائم در آب را کج و شیء دورتر از خود را کوچکتر می بیند؛ ولی هرگز از چنین نقصانی شکایت نمی کند یا در رفع آن بر نمی آید. این بی خبری در متون عرفانی تعبیر به نعمت شده است؛ چراکه خلقت حکیمانه، وجود چنین غفلتی را عامل صیانت نفس می داند و حتی هشجاری در این مرتبه آفت تلقی گردیده است.

۴-۲. غفلت درمان پذیر (اکتسابی)

این نوع غفلت، به خاطر عوامل بیرونی از قبیل محیط، تربیت، اقتصاد، اجتماع و بیسوادی بر انسان تحمیل شده و سبب خسارت و زیان می گردد و مانع رشد و شکوفایی شخصیت انسان و کمالات می شود. به دیگر سخن، انسان به معنای نخست غفلت، همیشه بی خبر است و چاره ای ندارد و قابل سرزنش نیست؛ اما به معنای دوم در معرض غفلت است و باید در رفع آن بکوشد. غفلت نوع دوم در طول تاریخ بشر روزگار او را سیاه کرده و فجایع و آلام بشر بیشتر متأثر از آن است (جعفری، ۱۳۷۰، ص ۴۴۰). این غفلت چون عارضی و چاره پذیر است، عقل انسان حکم می نماید که از مدد الهی، انبیاء و کتب آسمانی استفاده نماید و برای درمان آن اقدام کند. درمان پذیر، عارضی و مانع کمال بودن از مؤلفه های آن است.

۴-۳. غفلت معذور (سابق بر بعثت)

غفلت معذور ناآگاهی است که به دلیل فقدان هدایت و روشنگری اتفاق می افتد و تقصیری متوجه فرد غافل نیست. این نوع غفلت از طرفی برخلاف نوع اول گریزناپذیر نیست، بلکه جنبه عرضی دارد و از طرف دیگر مثل غفلت گریزناپذیر رذیلت اخلاقی محسوب

نمی‌شود. یکی از مصادیق مهم چنین غفلتی، بی‌خبری انسان قبل از بعثت انبیاست که نقصی برای آن افراد محسوب نمی‌گردد؛ یا عدم اطلاع مردم از حقایق به دلیل نبود امکانات نیز جزء این غفلت است. به دیگر سخن، شاخصه مهم این غفلت، عدم اتمام حجت، فقدان کتاب یا راهنما یا هادی و عدم تبیین موضوعات برای فرد غافل است و به همین دلیل، رذیلت اخلاقی محسوب نمی‌شود؛ برخلاف سایر غفلت‌ها که امری مذموم تلقی می‌گردند.

۴-۴. غفلتِ مذموم (مسبوق و متأخر از بعثت)

این غفلت، ناشی از عدم آگاهی فرد پس از اتمام حجت و روشنگری و تبیین امور است که صرفاً به دلیل بی‌مبالاتی، عدم توجه و دقت لازم رخ می‌دهد. فخر رازی معتقد است که این غفلت به سبب اعراض و رویگردانی از مواظب و اوامر و نواهی الهی و عقلی رخ می‌دهد و گاهی هم به خاطر تغافل و بی‌دقتی سر می‌زند که در هر صورت مستوجب سرزنش و عقوبت است (فخر رازی، ۱۳۹۴ ق، ص ۱۹۷). در واقع، بین مذموم بودن و اعراض و بی‌توجهی با روشنگری و هشدارهای وحیانی و عقلی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد و این غفلت مسبوق به آگاهی بخشی پیامبران و عقل و ناشی از تقصیر فرد است و به همین خاطر رذیلت اخلاقی تلقی می‌گردد.

۴-۵. غفلتِ غیر مستقر (اتفاقی)

همانطور که گذشت چون غفلت از امور مُشکک است، لذا این نوع غفلت چون به ندرت رخ می‌دهد، آثار آن نیز اندک خواهد بود و نقش چندانی در تخریب شخصیت انسان نخواهد داشت. این نوع غفلت در دل آدمی نیز رسوخ چندانی ندارد. برای روشن شدن مفهوم این غفلت می‌توان به فضیلت اخلاقی که به ندرت رخ می‌نماید، توجه کرد. کسی که گهگاه افعال اخلاقی از قبیل انفاق، سخاوت و مهربانی را انجام می‌دهد، نمی‌توان مُنفق، سخی و مهربان نامید؛ چراکه این صفات در طبیعت و ذات او مستقر نشده‌اند. با توجه به این مطلب، کسی را که گاهی غفلت می‌کند، نمی‌توان غافل تلقی نمود. برخی از مفسران به این نکته عنایت داشته و بر اساس خوانش خود از آیات قرآن تمایزی بین غفلتِ غیر مستقر و غفلتِ مستقر یا دائمی قائل شده‌اند (طباطبایی، ۱۳۷۰، صص ۵۷۲-۵۷۳). به باور صاحب المیزان آیه (وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ) نهی از غفلت اتفاقی نیست؛ بلکه نهی از جزء غافلین شدن است (طباطبایی، ۱۳۷۰، ص ۵۷۳). غافل کسی است که غفلت جزء سرشت وی شود و به اصطلاح دارای غفلت مستقر باشد.

۴-۶. غفلتِ مستقر (پایدار)

مراد از غفلتِ مستقر، بی‌خبری نهادینه و پایدار در دل آدمی است که تبدیل به شاکله نفس شده باشد و سازمان رفتاری فرد را تحت کنترل درآورد. این غفلت حالت پایدار داشته و منشأ تمام رفتار، کردار و گفتار فرد می‌گردد. در زبان عرفی غافل به کسی اطلاق می‌گردد که غفلت جزء طبیعت او باشد. شاخصه اصلی چنین غفلتی حصول تدریجی و صعوبت درمان است. این غفلت از شدیدترین و مخرب‌ترین غفلت‌ها در قیاس با غفلت‌های پیش‌گفته است. این غفلت به دلیل این که جزء شاکله و ماهیت ثانوی فرد می‌شود، اثرات مخرب‌تر داشته و تمام هویت وجودی فرد را فرامی‌گیرد. بنابراین خطرناک‌تر نوع غفلت است. در متون دینی از چنین غفلتی به دلیل

استقرار و پیامد فراوانش به دشمن زیان‌آور تعبیر شده است که باید فرد غافل هر چه زودتر به فکر معالجه آن باشد.

۴-۷. غفلتِ بسیط (آگاه به غفلتِ خود)

در غفلتِ بسیط، فرد مانند جهلِ بسیط بر غفلت و بی‌خبری خویش وقوف دارد و از انگیزه لازم جهت زدودن این غفلت برخوردار است و به دیگر سخن، توهم آگاهی ندارد و درکی از غفلت خود دارد.

۴-۸. غفلتِ مضاعف (جاهل به غفلتِ خود)

در غفلتِ مضاعف فرد از دو بی‌خبری رنج می‌برد: هم غافل از امری است و نسبت به غفلت خود نیز بی‌خبر است. این غفلت منشأ بسیاری از خطاهای رفتاری و ادراکی فرد خواهد بود؛ زیرا گرفتار غفلتِ مضاعف است و توان و انگیزه لازم برای رفع غفلت را از دست می‌دهد. او در خود احساس دانایی می‌کند و خود را فرد بصیر تلقی می‌نماید؛ از آنجاکه خود را آگاه می‌پندارد، هرگز به دنبال آگاهی نمی‌رود؛ لذا به صورت پنداری و توهمی احساس آگاهی می‌کند و در واقع، دچار بیدارپنداری گشته است. مهم‌ترین آفت این غفلت، استمرار بی‌خبری و دچار شدن به توهم بیداری است و نتیجه آن غفلت از غفلتِ خود و بی‌خبر زیستن فرد غافل خواهد بود (فرامرزی قراملکی، ۱۳۸۷، صص ۸۷-۸۸).

۴-۹. غفلت از خویش (خودفراموشی)

مهم‌ترین ابعاد غفلت، غفلت از خویش است؛ زیرا موضوع و متعلق این غفلت، گوهر وجودی خویش است که از زمره بزرگترین سرمایه‌های وجودی انسان به شمار می‌رود و بی‌خبری از آن بزرگترین ابزار ورود هر دشمن داخلی و خارجی است و به عنوان مشکل رفتاری سایر شؤون و کارکردهای انسان را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. از حیث روان‌شناختی چون انسان واجد انواعی از خود است، بنابراین مراتب غفلت نیز متناظر با انواع خود می‌تواند دارای انواعی چون غفلت از خود واقعی، خود حقیقی، اعراض از مواجهه وجودی با خود، دوری‌گزینی از رازها و نیازهای وجودی و سؤال‌های وجودی باشد. مراتب آن به شرح ذیل است:

۴-۹-۱. خودفراموشی، شدیدترین غفلت

بی‌خبری از خود مهم‌ترین جنبه غفلت است؛ زیرا عدم هوشیاری تباه‌کننده سرمایه وجودی و عامل مهم تاخت و تاز دشمن درون و برون بر آدمی خواهد بود و منجر به رشد رذایل اخلاقی و تن دادن به هر امر ناپسند خواهد بود. ریشه اصلی آن، همان ناهشیاری بر خود در ساحت‌های مختلف وجودی اعم از روانی، ذهنی، نفسی و جسمانی است. انسان خودفراموش هویتی برای خود قائل نبوده و به خودانکاری نیز مبتلا می‌گردد و این رفتار می‌تواند به خودبیگانگی و خودباختگی بینجامد. به دیگر سخن، تهی از خود و از دست دادن هویت حقیقی خویش بر اثر عدم وقوف بر خود سرمنشاء تمامی خودستیزی و تهی شدن از من واقعی خواهد بود و این همه از لوازم گریزناپذیر غفلت از خویش است (قربانی، ۱۳۹۸، ص ۲۲۰). ادبیات دینی و قرآنی پرده از یک همبستگی منطقی و اجتماعی بین بی‌خبری از خود و سلطه‌پذیری برمی‌دارد و استدلال خود را با مصداق روشن مبرهن می‌سازد و وضعیت قوم موسی را چنین

توصیف می‌فرماید: فرعون قومش را ذلیل و زبون ساخت تا همه مطیع و فرمان‌بر او شوند و قطعاً آن‌ها قوم فاسق بودند (زخرف/۵۴). در بینش قرآنی، طاغوت‌ها حکومت خود را مبتنی بر غفلت و جهل مردم می‌نمایند. از حیث اخلاقی نیز زیست اخلاقی مستلزم هوشیاری و آگاهی لحظه‌ای از خود است و رمز موفقیت در تعالی اخلاقی و شرط کامیابی در خروج از زیست غافلانه، رفتار مدبرانه و هوشیارانه با خود و عواطف انسانی خواهد بود (رسولی، ۱۴۰۰، ص ۸۶).

۴-۹-۲. خودفراموشی، شایع‌ترین غفلت

اطلاعات انسان شامل تمام ساحت‌های مختلف حیات خود و دیگران بوده و اهتمام بدان دارد؛ اما در خصوص زیست معنوی، سهل‌انگاری و غفلت خودساخته را روا می‌دارد. از حیث اخلاقی اصل «تقدم توجه بر خود در برابر توجه به دیگران» و همچنین اصل «تقدم تهذیب نفس خود بر تهذیب دیگران» از اصول پذیرفته شده و کاربردی و مفید قلمداد می‌گردند. پیام اخلاقی این اصول در واقع توجه به خود و بینا شدن بر عیوب خود نه دیگران است و این پیام را عوامل فراوان روانی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و اجتماعی تهدید می‌نماید و این مشارکت‌ها آفت بزرگ خودفراموشی را به دنبال دارد و انسان را نسبت به هشیاری بر خود نابینا می‌سازد و دغدغه کاویدن خود را به مرور کاهش می‌دهد و منجر به پندار خودبرتربینی می‌گردد. مصداق کامل چنین پنداری در مکاتب انسان‌شناسی غربی اومانیسم، تجربه‌گرایی محض و مدرنیته یافت می‌گردد.

۵. راه‌کارهای اخلاقی و تربیتی برون‌رفت از منش و روش غافلانه (سبک غافلانه)

با توجه به مباحث مقدماتی می‌توان بی‌خبری از خویش را در دو بعد جوارحی و جوانحی بررسی نمود. مراد از بعد جوارحی، اعمال ظاهری و رفتارها و کنش‌های بیرونی است و مراد از جوانحی، نیات و امور قلبی، نادیدنی، باطنی و درونی است (فرامرزی قراملکی، ۱۳۷۶، ص ۴۵). هدف از مدیریت خویشتن، شناخت، آگاهی و هوشیاری و ذهن‌آگاهی به صورت لحظه‌ای و دایمی است تا انسان به صورت هوشمندانه و مسئولانه نسبت به هر دو بعد مدیریت داشته تا بتواند از خطر جهل و غفلت رهایی یابد. راهبردهای خروج از غفلت را می‌توان به شرح ذیل بیان داشت:

۵-۱. تفکر

تعقل و خردورزی از مهم‌ترین راهبردهای دینی و اخلاقی جهت واکاوی یک موضوع و درک عمیق آن است. این ابزار راهبردی به قدری مهم است که از آن به عنوان شاخص انسان و انسانیت و عامل مهم در تزکیه و خودشناسی و در نتیجه خودآگاهی و عبور از غفلت نام می‌برند و آن را کاربردی‌ترین عنصر در شناخت ابعاد وجودی خود و عامل برون‌زا از بی‌خبری و زیست جاهلانه و غافلانه تلقی می‌نمایند (امام خمینی، ۱۳۹۳، ص ۵).

کارکرد اندیشه و خرد در حیات انسانی بدین شکل است که توجه فرد اندیشمند را به نهایت و عاقبت امور فرامی‌خواند و درصدد روشنایی و روشنگری برمی‌آید و فرد در پرتو آن از ظلمت جهل و غفلت بیرون می‌شود و راه رهایی را درپیش می‌گیرد. نعمت اندیشه

عامل ذهن‌آگاهی و خودشناسی بوده و باعث شکوفایی و هدایتگری فرد می‌گردد.

۵-۲. عزم

عنصر کلیدی در اکمال فضایل و اعراض از رذایل، به طور عام، و از غفلت، به طور خاص، عزم و اراده‌ی جدی نسبت به متعلق اراده است. شرط استفاده از عزم، خودآگاهی و دوری از غفلت و ناهشیاری است؛ البته بین خودشناسی و برخورداری از عزم رابطه متقابل و دوسویه حاکم است و هر دو از هم متأثر می‌گردند. پیش شرط وصول به کمالات و اجتناب از رذایل و به خصوص غفلت اتخاذ عزم و اراده جدی است. به دیگر سخن، تفاوت انسان‌ها در آگاهی و غفلت از خود به میزان عزم و اراده آنان است و رابطه معناداری بین عزم انسان و آگاهی با غفلت وجود دارد و این رابطه ترسیم‌کننده سبک زیست آگاهانه و غافلانه خواهد بود.

۵-۳. مشارطه

یک نوع قرارداد هوشمندانه میان فرد و خدای خود است که تعهد اخلاقی ایجاد می‌نماید تا فرد نسبت به وظایف خود احساس مسؤلیت نماید. اساس این تعهد اخلاقی وجود نوعی آگاهی و معرفت است؛ بنابراین عاملی خواهد بود که فرد از بی‌خبری خارج شود و زیست خود را بر اساس دانایی و آگاهی بنا نهد. به نظر می‌رسد که این قرارداد اخلاقی شرط دوام و بقاء هوشیاری است و نقش اساسی در خروج از غفلت ایفا می‌نماید (امام خمینی، ۱۳۹۳، ص ۹۷).

۵-۴. مراقبه (خودحسابگری)

نظارت و پایش خود عامل اجتناب از غفلت است. در واقع این فضیلت اخلاقی عامل غفلت‌زدایی دستوری و ارادی انسان تلقی می‌شود که به نوعی شاخص سنجش رفتار هوشمندانه و مسؤولانه و فعال در زیست انسانی است و باعث رویش و تعالی رفتاری در حیات فردی و اجتماعی می‌شود و منجر به غفلت‌زدایی خواهد شد.

۵-۵. اهتمام به ذکر و یاد خدا

از بهترین عوامل خروج از غفلت، روی آوردن به ذکر و یاد خدا و استمرار آن در زندگی و اتخاذ آن به عنوان سبک زندگی دیندارانه و خدامحورانه است. در ادبیات روایی و قرآنی، ذکر و عبادت نقطه مقابل غفلت شمرده شده است. مراد از ذکر، همانا یادآوری و به یاد خدا بودن در تمام لحظات و مواقع مختلف است و لازمه ذکر همان مراقبت از نفس یا به تعبیر دینی رعایت تقوا و خشی کننده غفلت و نسیان است. بر اساس آیه ۴۱ سوره احزاب نتیجه ذکر کثیر رهاشدگی و نجات از زندگی غافلانه است (خامنه‌ای: ۱۴۰۲). در نزد اهل لغت هر چند ذکر نوعی علم شمرده شده است، اما هر علمی ذکر نیست، تنها علمی ذکر است که پس از فراموشی آن، دوباره یادآوری گردد (ابی هلال عسکری، ۱۴۱۲، ص ۲۴۲). با توجه به نقش بصیرت‌افزایی و غفلت‌زدایی ذکر می‌توان بین انجام ذکر و یقظه و عدم غفلت یک رابطه معنادار و مستقیم برقرار نمود که با افزایش یا کاهش کمی و کیفی یکی، دیگری نیز از آن متأثر خواهد شد.

۶. راهکارهای عملی و روان‌شناختی بنیادین درمان غفلت

با توجه به شناخت ماهیت و منشأ غفلت می‌توان به عوامل زیر در درمان اساسی غفلت اشاره نمود:

۶-۱. ایجاد انگیزه و دوری از تبلی و بی‌حالی

از عوامل مهم در از بین بردن غفلت، ایجاد انگیزه و علاقه برای رفع کمبودها در زندگی است؛ زیرا انسان آگاه به نقایص خود در تلاش است تا آن‌ها را از بین ببرد. تنها افراد مایوس و ناامید از تلاش و کوشش پرهیز می‌کنند. راه عملی ایجاد انگیزه اکسیر محبت و شفقت-ورزی با خود است که انسان را بیش از هر چیز به معرکه و صحنه می‌آورد. نمونه عینی آن را می‌توان در داستان کربلای حسین بن علی مشاهده نمود که هم غفلت‌سوز شد و هم شور و شعور ساز گشت (آقاتهرانی، ۱۳۹۱، صص ۹۶، ۸۵).

۶-۲. پرهیز از عذرتراشی

یکی از بسترهای اهمال‌کاری و غفلت توجیه‌گری برای فرار از مسؤلیت‌پذیری است؛ لذا یکی از راه‌های مهم زدودن غفلت توجه به مسئله عذرتراشی است که در واقع به نوعی گول‌زدن خود است و اگر فرد به آن ادامه دهد، دچار رفتارهای غیر منطقی شده و غفلت-ورزی را در خود تقویت می‌کند. راه‌برون رفت گوشزد نمودن مسؤلیت در برابر زندگی است که فرد را از غفلت بیرون می‌کند (آقا-تهرانی، ۱۳۹۱، ص ۸۹).

۶-۳. بهره‌گیری از تکنیک مدیریت زمان

مدیریت زمان وسیله‌ای است که انسان را از وضع موجود به وضع مطلوب هدایت می‌نماید. این عنصر به ابزار کارآمد و کارایی تأکید دارد. کارایی به مفهوم انجام درست کار و کارآمدی به معنای انجام کار درست است که هر دو غفلت‌سوز بوده و باعث اولویت‌بندی، برنامه‌ریزی، دید بلند، تمرکزبخشی و حرکت‌بخشی در زندگی می‌شود و همه این فواید سبک غافلانه را تبدیل به روش آگاهانه می‌کند و بنیان غفلت را می‌سوزاند (شیرافکن و همکاران، ۱۳۹۳، صص ۷۱-۷۴).

۶-۴. پرهیز از ترس شکست توهمی و کاذب

تحقیقات علمی حاکی از این است افراد غافل به دلیل ترس از شکست یا اشتباه، از انجام بسیاری از امور و تکالیف اجتناب می‌کنند و به دلیل ترس از شکست دچار اضطراب و فشار روانی می‌شوند و برای فرار از آن به غفلت یا تغافل پناه می‌برند که خود عامل غفلت خواهد بود. برای رهایی از دام ترس خیالی و کاذب باید متوسل به تفکر و عاقبت‌اندیشی شد؛ به عبارت دیگر، افراد غافل نمی‌خواهند در مورد عملکرد خود با بازخورد منفی مواجه شوند؛ لذا غفلت می‌ورزند (شیرافکن و همکاران، ۱۳۹۳، ۳۶). در حالی که به افراد غافل باید گفت کمتر کسی پیدا می‌شود که در تمام زمینه‌ها کامل باشد یا شکست و خطا نداشته باشد. با اصلاح این طرز تفکر می‌توان از غفلت‌زیستی جلوگیری کرد. شکست اغلب جزئی از موفقیت است و آگاهی‌بخش راه پیروزی قلمداد می‌گردد و وقتی فردی غافل با این حقایق آشنا باشد کوشندگی را جایگزین غفلت خواهد نمود.

۵-۶. استفاده از اصل تنبیه و شرطی شدن اجتنابی

تحقیقات روان‌شناسان گویای این است که تنبیه‌درمانی اگر چه مضراتی دارد، لیکن اگر به جا و به مقدار باشد می‌تواند برخی از غافلان و اهمال‌کاران را بیدار نماید و باعث تنبه و زیست آگاهانه شود و به دنبال خود، موجب اصلاح رفتار شود؛ به دیگر سخن، خودتنبیهی و مجازات کمک شایانی برای بهبود غفلت کرده و فرد را به اصلاح رفتار نزدیک می‌کند (آقانهانی، ۱۳۹۱، ص ۹۳) و فرد واجد زیست‌هوشمندانه و هوشیاری دائمی می‌گردد.

۶-۶. دوری از کمال‌گرایی و سواس‌گونه

بین غفلت‌ورزی و کمال‌گرایی رابطه تنگاتنگی وجود دارد و خود مولود ترس از شکست و اضطراب است. برخی از محققان معتقدند کمال‌گرایی افراطی یکی از عوامل اصلی غفلت در کارها است و باعث می‌شود فرد از لحاظ فکری آمادگی برای تکالیف نداشته باشد و به تأخیر گرایش یابد. راهکار عملی این است که به هر میزان فرد آمادگی دارد، تن به کار دهد و از ایده‌ال‌گرایی پرهیز نماید و به جای آن از آسان‌گیری در امور استفاده نماید و به افکار وسواسی بی‌اعتنا باشد و خود را مشغول تعهدات خود نماید. در متون دینی نیز راه نجات از هر گونه وسواس، بی‌توجهی به آن و انجام تکالیف به قدر وسع دانسته شده است (آقانهانی، ۱۳۹۱، ص ۴۱).

۷. منشأ پیدایش و ماندگاری غفلت از منظر نهج البلاغه (مؤلفه‌های غفلت‌زا)

غفلت و بی‌توجهی ریشه اشتباهات جبران‌ناپذیر و سقوط اخلاقی، روحی، مادی، اجتماعی و سیاسی خواهد بود. نظام اخلاقی اسلام، ماهیت بی‌خبری را خسران‌زا معرفی می‌کند و بین خسران و غفلت یک همبستگی، پیوستگی و التزام منطقی برقرار می‌نماید. به دیگر سخن، خسران، غفلت انسان را تشدید می‌نماید و غفلت به خسران دیگر منجر می‌گردد و درجه حدت و شدت هر کدام به دیگری بستگی دارد؛ لذا شناخت منشأ غفلت ضروری است و در درمان و پیشگیری فرد غافل می‌تواند مفید واقع شود. مهم‌ترین عوامل غفلت به دو نوع معرفتی (شناختی) و فرامعرفتی (روانی) تقسیم می‌گردد. عوامل معرفتی غفلت‌زا، خطاهای شناختی است که به هوشیاری و در لحظه بودن و هوشیاری قوای درک انسان را مختل یا کم‌رنگ ساخته و فرد را از توجه به حقیقت و فهم آن باز می‌دارد. مراد از عوامل فرامعرفتی، عوامل بیرونی است که فرد را دچار اختلال و اعوجاج می‌نماید. مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است:

۱-۷. عوامل شناختی غفلت

۱-۱-۷. خدافراموشی

بر اساس ادبیات روایی و قرآنی، غفلت از یاد و ذکر خدا به طور طبیعی منجر به غفلت از خود، فراموشی هستی، مبدأ و معاد می‌گردد؛ زیرا غفلت از منشاء هستی، خود عامل غفلت‌های بعدی خواهد بود. به دیگر سخن، می‌توان بین خدافراموشی و خودفراموشی و بین شناخت خود و خدا تلازم و همبستگی معنادار تصور کرد (مصباح‌یزدی، ۱۳۹۲، ص ۳۱۸؛ مطهری، ۱۳۷۷، ص ۱۶۶). این تلازم و همبستگی از آیات نسیان انسان در قرآن قابل استنباط است: خدافراموشی منجر به خودفراموشی و ایجاد فسق می‌گردد (حشر/۱۹)،

به نفاق می‌انجامد (توبه/۶۷)، غفلت از یوم الحساب را به دنبال دارد (ص/۲۶، اعراف/۵۱)، فراموشی معارف و احکام دین را در پی دارد (مائده/۱۳)، کدورت و دشمنی را می‌گستراند (مائده/۱۴)، موجب حاکمیت و تسلط شیطان بر انسان می‌شود (مجادله/۱۹)، فراموشی نعمت‌های دنیوی را در پی دارد (قصص/۷۷)، غرق شهوات و تبدیل به قوم گمراه شدن را دارد (فرقان/۱۸)، باعث فراموشی اعمال زشت و بد (مجادله/۶) و پند پنددهندگان می‌شود و موجب نزول عذاب الهی می‌شود (اعراف/۱۶۵، انعام/۴۴).

در آیات فوق برای فراموشی از ماده «نسی» استفاده شده است. در زبان قرآن این فراموشی، فراموشی بعد از اتمام حجت و به دیگر سخن جزء غفلت مذموم شمرده می‌شود و استفاده‌ای که از این آیات می‌شود بیانگر نکوهش انسان‌های غافل و اهل نسیان است. طبق این آیات متعلق غفلت، خدا و ذکر اوست که منجر به ردایل متعدد اخلاقی، شناختی و رفتاری شده و فرد غافل برای برون‌رفت از این رذیلت راهی جز اقبال به خدا و یاد او و ادبار از غفلت و بی‌خبری ندارد. بین خدافراموشی و خودفراموشی و بی‌خبری از مبدأ و معاد یک همبستگی و پیوستگی متقابل وجود دارد که فراموشی هر کدام منجر به غفلت از طرف دیگر خواهد شد.

نمودار همبستگی متقابل خدافراموشی و خودفراموشی

۷-۱-۲. عدم مدیریت زمان

حضرت در خطبه ۸۶ نهج البلاغه با عبارت «ایام مهَل» به نکته مهم و حیاتی تدبیر امور و برنامه‌ریزی در زیست آگاهانه اشاره می‌کند و عدم رعایت آن را غفلت‌زا معرفی می‌نماید. انسان آگاه به خاطر هوشیار بودنش، قدر لحظات را می‌داند و از آن برای رسیدن به برنامه‌ها و اهداف خود بهره می‌برد؛ در حالی که انسان اهمال‌کار زمان را تضييع می‌کند و به همین دلیل از سبک غافلانه پیروی می‌نماید و دل به اتفاقات و آرزوهای دور و دراز خود می‌بندد و در نتیجه دچار حوادث و نتایج مهلک خواهد شد (پهلوان، ۱۳۶۵، ص ۱۷۰۱). حضرت برای تنبیه غافلان از استدلال منطقی، عبث و بیهوده نبودن خلقت، مرگ‌اندیشی و نظارت خدا بر اعمال بندگان و رها نشدن آنان سود می‌جوید و بر دل سپردن به ندای فطرت الهی تذکر می‌دهد (پهلوان، ۱۳۶۵، ص ۱۸۰).

۷-۱-۳. مرگ فراموشی

بارزترین مصداق عوامل شناختی، بی‌خبری از واقعیت مهم زندگی یعنی مرگ است. مردم اغلب با توهم و خیال‌پردازی از یادآوری آن طفره می‌روند و به مرگ فراموشی پناه می‌برند. غفلت از مرگ، در واقع ریشه در بی‌خبری از زندگی، معنا و هدف آن دارد. مواجهه هوشیارانه و مسؤولانه با مرگ انسان را از غفلت به زندگی و موارد حیاتی دور می‌سازد و فرد را به عمل صالح نزدیک می‌نماید. برای وصول به حیات طیبه و معنادار باید از واقعیت مرگ‌اندیشی سود جست و از آن به عنوان عامل غفلت‌زدایی استفاده نمود. گفتمان قرآن معمّای مرگ روشن می‌کند و نه تنها درد جاودانگی انسان را پاسخ مناسب می‌دهد، بلکه معناداری زندگی را نیز گوشزد می‌نماید

(نصری، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳). حضرت در مقام هشدار و آگاهی‌بخشی از مرگ چنین یاد می‌نمایند: «بدانید که شما در روزهایی به سر می‌برید که فرصت ساختن برگ است و از پس آن مرگ خواهد بود. آن که اجلس فرا نرسیده، ساز بگیرد، سود کرده است و از مرگ آسیب نبیند و آن که تا دم مرگ کوتاهی نماید، حاصل کارش خسران است...» (دستی، ۱۳۷۹، ص ۲۰۰).

۷-۱-۴. نگرش تک بعدی

یکی از علل معرفتی غفلت، نگاه تک بعدی به حقیقت، خیره شدن به یک بعد و ندیدن ابعاد دیگر است. در چنین حالتی، فرد تمام هویت شیء را در همان بعد خلاصه می‌کند و غافل از ابعاد دیگر می‌شود؛ در حالیکه کشف ضلعی از یک پدیده نباید موجب غفلت از سایر ابعاد گردد. به عنوان مثال، بررسی خواص فیزیکی نباید به معنای غفلت از خواص شیمیایی تلقی گردد. ساده‌انگارانه خواهد بود که یک خاصیت از شیء را تمام خواص آن تلقی نماییم؛ چرا که در این صورت دچار مغالطه «کنه و وجه» خواهیم شد. معنای این مغالطه چنین است که اگر وجه و بعدی از یک هویت را تمام آن هویت تلقی نماییم، دچار خطای شناختی شده‌ایم. در نتیجه غفلت معرفتی فرد را فراخواهد گرفت (فرامرز قراملکی، ۱۳۷۲، ص ۱۰۹).

۷-۱-۴. اثبات شیء و نفی ما عدا

یکی از قواعد منطقی که جهت رفع خطای شناختی و زدودن غفلت کاربرد فراوان دارد، قاعده «اثبات شیء نفی ما عدا نمی‌کند» است. مراد این است که دیدن یا توصیف نمودن وصفی از یک شیء لزوماً به معنای نفی آن صفت از دیگری نیست و نباید توهم تعارض یک صفت برای دو شیء تصور نمود؛ به عنوان مثال اغلب از علم به گزاره «الف ب است»، گزاره «غیر الف ب نیست» استنباط می‌گردد (فرامرز قراملکی، ۱۳۷۸، ص ۱۷۸). در حالیکه چنین برداشتی نادرست و غافلانه است. این خطای شناختی و غافلانه ریشه در توهم تعارض دانستن یک صفت بین دو مصداق یا دو ماهیت دارد. رفع این خطا با قاعده فوق رخ می‌دهد؛ به عنوان مثال رذیلت حسد محصول چنین توهمی است. وقتی علم و زیبایی کسی را برای دیگری توصیف می‌نماییم، مخاطب ما به روش غافلانه فقدان علم و زیبایی خودش را از این صحبت استنباط می‌نماید؛ در حالیکه از نظر منطقی چنین برداشتی غلط است.

۷-۲. عوامل فرامعرفتی غفلت

۷-۲-۱. سهل‌انگاری و عافیت‌طلبی

این عامل از حیث روانی، باعث کم‌توجهی و بی‌توجهی به ماهیت و حقیقت معرفت می‌شود و توهم دانایی و فهم را برای انسان متصور می‌نماید. سهل‌انگاری به نوعی عامل مبتلا شدن به خطاهای شناختی است و فرد را از جستجو و تحلیل مطالب باز می‌دارد. به همین دلیل است که قرآن هشدار می‌دهد که هرگز از طلب علم خسته نشوید و خود را کامل تلقی ننمایید و تکاپوی بیشتر را سرلوحه کار خود قرار دهید (اسراء/۸۵). عافیت‌طلبی بستر کوتاهی، بی‌خبری و سطحی‌نگری است و شخص سهل‌انگار را از ابعاد و لایه‌های ژرف و عمیق یک موضوع محروم می‌سازد و چنین فردی در مقام کشف حقیقت و تبیین امور به ظاهر امور بسنده می‌نماید و از وصول

به تمام حقیقت باز می‌ماند.

۷-۲-۲. پیروی از ظن و گمان

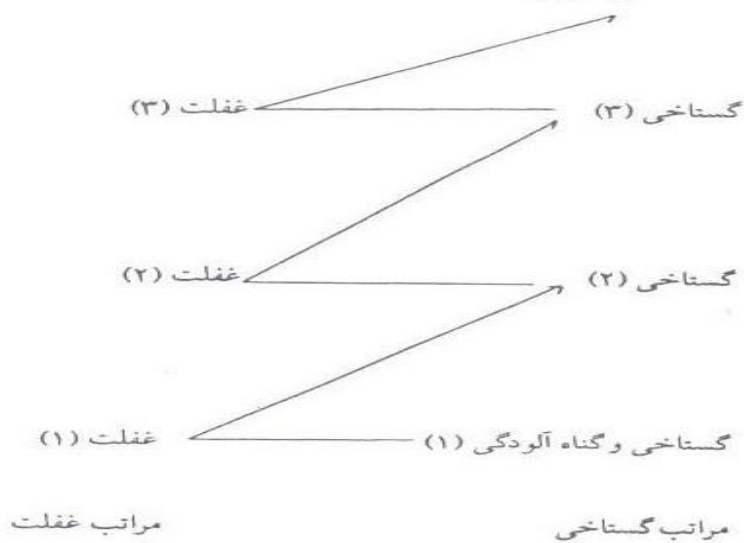
اتکاء به ظن و گمان در شناخت امور، از عوامل مهم و اساسی غفلت مذموم شمرده می‌شود. تبعیت از حدس و گمان به دو صورت اتفاق می‌افتد: حسن ظن و سوء ظن. مراد از حسن ظن، خوش‌باوری و ساده‌انگاری داشتن در پذیرش مسایل است و مراد از سوء ظن، بدگمانی و بدبینی بدون علم و آگاهی است. هر دو نقیصه، انسان را از توجه به تمام ابعاد و بطون حقیقت باز می‌دارد و باعث کج‌فهمی و بدفهمی و در نتیجه غفلت از فهم حقیقت می‌شود.

۷-۲-۳. تبعیت از هوی و هوس

گرفتار دام هوس و هوی شدن مانع بصیرت و آگاهی از امور خواهد شد و آدمی را دچار غفلت خواهد نمود. دنیا طلبی و اسیر لذات حرام شدن، از مصادیق بارز تبعیت از هوی و هوس محسوب می‌گردد. کسی که خواهان هشیاری، سلامت جسم و جان و ذهن آگاهی است، باید از پرده‌های پندار و توهم برون آید و آزادی خود را از شهوات و لذات دنیوی اعلام نماید؛ چرا که انسان حریص به دنیا نه تنها از حوادث روزگار پند نخواهد گرفت، بلکه همچنان بر غفلت وی افزوده خواهد شد و عاشق این امور خواهد ماند (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۱۰۹). سر پندناپذیری فرد حریص این است که پیروی از خواهش‌های نفسانی قوه شناخت و تدبیر آدمی را مختل می‌کند و در نتیجه این اختلال، فرد دچار غفلت مستقر می‌گردد. این نقص را می‌توان از خطبه ۱۰۹ نهج البلاغه استنباط نمود (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۲۰۰). بین پیروی از خواهش‌های نفسانی و مهجور ماندن از عالم معنا و غفلت یک همبستگی و وابستگی اخلاقی برقرار است. مولوی هم مبتلی شدن به غفلت را نتیجه پیروی از خشم و شهوت معرفی می‌نماید (زمانی، ۱۳۸۴، ص ۱۷۸).

۷-۲-۴. زیست گناه‌آلود (متمردانه و استکباری)

رفتار متمردانه و گستاخانه می‌تواند از عوامل پیدایی فرامعرفتی زیست غافلانه قلمداد گردد. هر گناهی فرد را به سمت غفلت سوق می‌دهد و در نتیجه، فرد غافل از مکر، مشیت و سنت بازخواست خدا غفلت می‌ورزد و همین اعراض از سنت‌های الهی باعث اشتداد در گستاخی و زیست غافلانه می‌شود و طغیان او را افزون می‌نماید. گستاخی با غفلت همبسته هستند و بین آن دو می‌توان یک پیوستگی و ربط متقابل متصور شد. به این معنا که هر مرتبه از گستاخی به یک غفلتی منجر می‌گردد و هر غفلتی نیز در نهایت مجوز رفتار متمردانه‌تر را صادر می‌نماید.

نمودار همبستگی متقابل مراتب گستاخی و غفلت (فرامرز قراملکی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۹)

۷-۲-۵. اقبال مردم و تملق چاپلوسان

اقبال مردم می‌تواند منشأ روی آوردن به غفلت باشد. مهم‌ترین آفت تعریف و تمجید مردم از انسان، نسیانِ نفس و خودفراموشی است. از طرف دیگر بنا به اضطرارِ عقلی یا مدنی، انسان باید در اجتماع زندگی کند تا بتواند به زیستِ دنیوی خود تداوم بخشد. این تعاملات اجتماعی تملق‌آمیز هستند و ناخواسته سلامتِ روان و هوشیاری فرد را تهدید می‌نمایند. شرط عقل این است که با هوشیاری و آگاهی از این دام فریبنده عبور نمود و تملق چرب‌زبانان را تحقیر خود انگاشت و زیستِ آگاهانه و هوشمندانه را در زندگی جمعی تجربه نمود. دلیل غفلت‌آور بودن تملق به خاطرِ فعال‌سازی قوه فاهمه و خیال‌پردازی مخاطب است که تصویر وارونه و افراطی برای فرد غافل ترسیم می‌نماید و از شناختِ حقیقی خویش و دیگران محروم می‌گردد.

مولوی با ظرافت، همبستگی غفلت با تملق را در داستان فرعون و موسی مطرح نموده و چنین نتیجه می‌گیرد که طغیان و غفلت وی ناشی از تملق اطرافیان و همراهان است و شخصیت وارونه و توهمی ایجاد می‌کند و باعث شکل‌گیری ایده‌شناختی «تویی خدا و پادشاه ما» برای فرعون گشت و چنان غفلت اوج گرفت که ادعای خدای برتر را به غلط ندا داد (زمانی، ۱۳۷۴، ص ۲۲۲).

تلقى مولوی از فرعون نمادین بوده و مراد منیت و گستاخی فرد غافل است:

ذکر موسی بهر روپوش است، لیک	نورِ موسی نقدِ توست ای مرد نیک
موسی و فرعون در هستی توست	باید این دو خصم را در خویش جست

۷-۲-۶. تقلید کورکورانه و نادرست

رفتار عافیت‌طلبانه یکی از عواملی است که فرد را به غفلت وامی‌دارد. روحیه ساده‌انگاری و عدم پیگیری باعث تقلید و شخصیت‌زدگی

و شهرت‌زدگی (سلبریتیسم) می‌شود و اجازه بررسی عمیق را به فرد نمی‌دهد و منجر به غفلت و بدبینی می‌گردد. این غفلت با خود-باختگی و خودفراموشی تلازم طرفینی دارد و قوه شناخت و تمییز فرد غافل را مختل می‌کند و انحراف فکری را به ارمغان می‌آورد. این عامل در ادبیات سیاسی نیز قابل تأمل است؛ زیرا باعث غارت ثروت ملی، امنیت سیاسی، اقتصادی، ملی و اجتماعی می‌شود و توازن و اقتدار ملی را خدشه‌دار می‌نماید و غفلت سیاسی حتی باعث انکار هویتی خود، زبان، فرهنگ، تاریخ و ادبیات قوم غافل خواهد شد (خامنه‌ای، ۱۳۸۰). این پیامدها را می‌توان در آیات قرآن نیز مشاهده نمود؛ به عنوان مثال آیه ۶۷ سوره احزاب بیانگر چنین پیامدی است: «پروردگارا ما از رؤسا و بزرگان خود اطاعت کردیم، آن‌ها ما را به گمراهی کشاندند». به طور کلی، قرآن هرگونه پیروی غیر آگاهانه از اشخاص، سنت‌ها، نیاکان، آداب، رسوم و عقاید را مصداق بی‌خبری و زیست غافلانه تلقی می‌کند و با آن مبارزه می‌نماید (فرامرزی قراملکی، ۱۳۷۸، صص ۱۹۴-۱۹۷).

۷-۲-۷. خیال‌پردازی و خیال‌گرایی

استفاده درست از قوه خیال و وهم منجر به رشد ذوق شاعرانه و خلاقانه در آثار هنری خواهد بود؛ اما اگر همین قوه عامل فهم و خردورزی قرار بگیرد، غفلت‌زا و خردسوز می‌شود و مانع از کشف حقایق و امر واقع می‌گردد و فرد را از عالم معرفت به وادی غفلت و حیرت می‌غلطاند. پیامد دیگر این عامل، دست‌شستن از هوشیاری و هوشمندی در تنظیم روابط چهارگانه فرد در زیست‌های (فردی، بین‌فردی، برون‌فردی و دینی) خواهد بود و فرد به نوعی از عقلانیت و شناخت درست فاصله می‌گیرد و به همین میزان دچار غفلت و انواع فراموشی در ساحت‌های مختلف زندگی می‌گردد.

۲-۸. پیامد و مفاسد رذیلت غفلت

غفلت، آثار زیان‌بار و اغلب غیر قابل جبران در زندگی فرد غافل دارد، به نحوی که در ادبیات دینی و روایی از آن تعبیر به زیان‌آورترین دشمن شده است. از آنجا که غفلت جزء حالات و صفات جوانحی و اندرونی محسوب می‌شود؛ لذا درک ماهیت و هویت آن بستگی به آثار و عوارضش دارد و برای پیشگیری و درمان آن دانستن پیامدهایش ضرورت مضاعف می‌یابد. اغلب این مفاسد لازمه غفلت مذموم، مستقر و ثابت هستند و سایر اقسام غفلت از این آثار مبرایند. این مفاسد می‌تواند به شرح ذیل طبقه‌بندی گردد:

۱-۲-۸. خودباختگی

غفلت مساوق با از دست دادن هویت و ماهیت فرد غافل است و در مرحله دوم سبب تباه شدن متعلق غفلت است. سخن امام صادق (ع) بیان‌کننده همین نکته است: «ایاکم والغفلة، فانه من غفل فانما یغفل علی نفسه»؛ «از غفلت بپرهیزید، چرا که هر کس دچار غفلت شود، از خود بی‌خبر خواهد شد» (ری‌شهری، ۱۳۸۴، ص ۸۷). انسان ناهشیار به جای شکوفا نمودن استعداد خود، به خیال-پردازی مشغول می‌گردد و به جهل مرکب می‌غلطد و با تصویر وارونه از خود از دنیای واقعی خود فاصله می‌گیرد و دچار توهم خودفهمی می‌گردد.

۸-۲-۲. فاقد عزم و اراده

فردِ غافل به دلیل خودباختگی، سست‌رأی و بی‌اراده می‌شود، فاقدِ همت عالی و کوشش والامی‌گردد و سخت‌رویی و خودانگیختگی را از دست می‌دهد. فقدانِ عزم و اراده، خود منشأ بسیاری از رذایل اخلاقی از قبیل حسادت، غبطه‌منفی و تبلی و بی‌عاری می‌گردد.

۸-۲-۳. جهد بی‌توفیق

براساس بند دوم، فردِ غافل از کار و تلاش بیزار است و اگر به صورت اتفاقی کاری از وی صورت گیرد، جهدِ وی بی‌ثمر خواهد بود. به عبارتی کاری مفید و سازنده است که عنصر آگاهی و هوشیاری را داشته باشد؛ درحالی که جهدِ غافل فاقدِ این ویژگی است. بین تلاشِ بیهوده و بی‌خبری رابطهٔ مستقیم و معناداری وجود دارد و شاخصِ کار خوب کیفیت ان، نه کمیتش است.

۸-۲-۴. غرقِ شهوات و گناه شدن

غفلت مزرعهٔ مستعد برای رشد رذایل و گستاخی مداوم است. بی‌خبری مادرِ بسیاری از مشکلات، گرفتاری‌ها و گناهان محسوب می‌گردد. علم اخلاق اولین قدم برای اصلاحِ نفس و خروج از حنیضِ گناه را یقظه و بیداری از خوابِ غفلت معرفی می‌نماید (امام خمینی، ۱۳۹۳، ص ۶۷).

۸-۲-۵. ایجادِ مشقت

در بند سوم گذشت که جهدِ غافلانه، بی‌ثمر و بی‌حاصل است و منجر به جان‌کندن و تلاشِ بی‌معنا می‌گردد. معیار معناداربودن کوشش‌ها، هوشیاری حاصل از عقلانیت و توجه است و جهدِ قرینِ توفیق ملازم با آرامش و آسایش و رضایت خاطر است. نقطه‌ی مقابل آن، جهدِ بی‌توفیق است که نتیجه‌ی منطقی و طبیعی آن اعراض از یادِ خدا و زیستِ غافلانه و منجر به معشیتِ سخت و مشقت و دلزدگی از زندگی می‌گردد. همانطور که قرآن می‌فرماید: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»؛ «و هر کس از یاد من دل بگرداند، در حقیقت زندگی تنگ و سختی خواهد داشت و روز رستاخیز او را نابینا محسور می‌کنیم» (طه/۱۲۴).

۸-۲-۶. دلمردگی و قساوت دل

آثار فوق، در نهایت به دلمردگی ختم می‌گردد. می‌توان گفت که قساوتِ قلب، محصول طبیعی عوارض فوق است و منشاء آن هم غفلت خواهد بود. بین غفلتِ مذموم و مستقر و دلمردگی بایستگی وجود دارد. روایت زیر نیز گویای این همبستگی است: «ایاک و الغفلة، فانها تكون قساوة القلب» (بحار الانوار، ۱۴۰۳، ص ۱۶۴).

۸-۲-۷. عذابِ اخروی

جزای معرضان از هشدار آگاهان و پنددهندگانِ مشفق عذاب الهی خواهد بود. راه‌هایی از چنین عذابی ذکر و یادِ خداست. در مقابل

عامل اصلی ورود به جهنم و خلود در آن، اعراض و روی گردانی آگاهانه و به تعبیر بهتر، دچار غفلت مذموم و مستقر و دایمی شدن است و خیلی از مفسران در این نکته اتفاق نظر دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۲، ص ۱۸۰).

نتیجه‌گیری

۱. غفلت در نهج‌البلاغه و اندیشه حضرت علی (ع) به عنوان بدترین رذیلت معرفی شده است. ایشان در صدد معرفی غفلت از زبان تمثیل، استدلال و منطق بهره جسته‌اند. این رویکرد را می‌توان در مواضع گوناگون نهج‌البلاغه مشاهده نمود و تحذیر و هشدارهای آن را بر این اساس می‌توان تحلیل و ارزیابی نمود و آگاهی‌بخشی از این امر مهم در دستور کار ایشان قرار گرفته به نحوی که می‌توان این کتاب را هشدار بر غافلان و آگاهان نامید.

۲. تأکید بیشتر آموزه‌های نهج‌البلاغه بر ذموراتب بودن غفلت و معرفی غفلت مذموم از نوع مستقر آن است و تلاش دارد تا از راه معرفی آن به شیوه‌های مختلف و ارائه شاخص‌های زیست‌غافلانه از جمله: روآوردن به امنیت کاذب، بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی، توجه به اصل فرافکنی در توجیه امور، درمان‌پذیری آن را تسهیل و در ریشه‌کنی آن کمک نماید. در ادبیات دینی، برای برون‌رفت از غفلت به راهکارهای اخلاقی و کاربردی مانند تفکر، عزم و اراده، مشارطه، مراقبه و توسل به ذکر و یاد خدا اشاره شده است.

۳. برای راهکار روان‌شناختی و عملی عبور از رفتار غافلانه می‌توان به عواملی همچون: انگیزه‌بخشی، پرهیز از کسالت، عذرتراشی، شکست کاذب، بهره‌گیری از مدیریت زمان و خودتنبیهی آگاهانه اشاره کرد و با رعایت اصول ذکر شده، ساده و آرام به سوی زندگی آگاهانه و هوشمندانه قدم گذاشت.

۴. دلیل ماندگاری رذیلت غفلت عوامل شناختی و فراشناختی است که منجر به خطاهای شناختی و روانی می‌گردد و منبع بسیاری از ناهنجارهای اخلاقی، رفتاری و شناختی می‌شود و با رذایل دیگر رابطه‌ی همبستگی و تلازم منطق برقرار می‌نماید و به نوعی مکمل هم تلقی می‌گردند که می‌توان به مواردی مثل خدافراموشی، عدم مدیریت زمان، مرگ‌فرواموشی، نگرش تک‌بعدی، سهل‌انگاری و عافیت‌طلبی، تبعیت از ظن وهوی نفس، زیستی متمرّدانه و چاپلوسانه و تقلید کورکورانه اشاره نمود.

۵. از آنجا که رذیلت غفلت ناپیدا و پیچیده و چند ضلعی است، بنابراین برای درک درست باید به پیامدها و نتایج ناگوار آن تأکید کرد. مواردی از جمله: خودباختگی، فقدان عزم و اراده، جهل بی‌توفیق، غرق شهوات شدن، دل‌مردگی و عذاب اخروی از آثار منفی غفلت است.

۶. پیشهاد می‌گردد با توجه به پیچیده و چند بعدی بودن رذیله‌ی غفلت و اهمال‌کاری و نقش مخرب آن در تمام ابعاد زندگی انسان اعم از معنوی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، دینی و اخلاقی محققان علوم مختلف رویکرد میان‌رشته‌ای به این مسئله داشته و ابعاد مختلف آن را با روش‌شناسی علوم خود بهتر به جامعه‌ی انسانی معرفی نمایند تا بتوان از یک جامعه‌ی هوشمند و هوشیار برخوردار شد و زیست‌هشیارانه را جایگزین زیست‌غافلانه و جاهلانه نمود.

منابع

قرآن کریم.

- ابن منظور، محمد بن مكرم. (۱۴۰۵ ه.ق). لسان العرب. قم: نشر ادب الحوزه.
- ابی هلال، حسن بن عبدالله. (۱۴۱۲ ه.ق). معجم الفروق الغویه. قم: موسسه نشر اسلامی.
- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۷۹). فرهنگ معاصر عربی - فارسی. تهران: نشر نی.
- آقانهانی، مرتضی. (۱۳۹۱). اهمال‌کاری (بررسی علل و راهکارهای درمان). قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ هشتم.
- آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۳۵۹). غررالحکم دررالکلم. ترجمه محمد علی انصاری. تهران: حکمت.
- پهلوان، منصور. (۱۳۶۵). ترجمه و شرح نهج البلاغه. تهران: انتشارات میقات.
- جرجانی، میر سید شریف. (۱۳۰۶ ه.ق). التعریفات. مصر: بی جا.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۰ ش). تفسیر، نقد و تحلیل مثنوی. تهران: اسلامی، چاپ دوازدهم.
- حکیمی، محمدرضا. (۱۳۷۴). کلام جاودانه. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۵ فروردین ۱۴۰۲). بیانات رهبری در دیدار مسئولان نظام. سایت. farsi.khamenei.ir
- خامنه‌ای، سید علی. (۲۱ آذر ۱۳۸۰). بیانات رهبر در دیدار کارگزاران نظام. سایت. farsi.khamenei.ir
- خمینی موسوی، روح الله. (۱۳۹۳). شرح چهل حدیث. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ پنجاه و هفت.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). ترجمه نهج البلاغه. قم: انتشارات مشرقین.
- راغب اصفهانی. (۱۳۲۴). المفردات فی غرائب القرآن. مصر: المطبعة المیمیه.
- رسولی، محمود. (۱۴۰۰). «واکاوی اصل «همبستگی خودشناسی با زیست اخلاقی» از منظر نهج البلاغه». تأملات اخلاقی، ۲ (۲): ۸۰-۹۵.
- رضاییان، علی. (۱۳۹۴). مبانی و رویکردهای مدیریت خویشتن: مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- زمانی، کریم. (۱۳۷۴). شرح جامع مثنوی. تهران: مؤسسه اطلاعات.
- شیرافکن، علی و همکاران. (۱۳۹۳). اهمال‌کاری (تعلل‌ورزی). تهران: انتشارات آوای نور.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۰). المیزان فی التفسیر القرآن. ترجمه محمد باقر موسوی همدانی. قم: نشر بنیاد علمی و فکری طباطبایی، چاپ پنجم.
- فخررازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). التفسیر الکبیر. بیروت: دار احیاء التراث.
- فرامرزی قراملکی، احد. (۱۳۷۲). منطق ۱. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- فرامرزی قراملکی، احد. (۱۳۷۸). پرده پندار: تحلیلی از غفلت در پرتو خطبه ۱۷۴ نهج البلاغه. تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان

انقلاب اسلامی.

- فیض کاشانی، ملامحسن. (۱۳۸۳ق). المحجّه البيضاء فی تهذیب الاحیاء. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- قربانی، نیما. (۱۳۹۸). سبک‌ها و مهارت‌های ارتباطی. تهران: بینش نو، چاپ نهم.
- قرشی، علی اکبر. (۱۳۷۲). قاموس قرآن. قم: دار الکتب اسلامیة.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳ ه.ق). بحار الانوار. بیروت: دار الحیاء التراث العربی.
- محمدی‌ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۴). میزان الحکمه. قم: دارالحدیث.
- مصباح‌یزدی، محمد تقی. (۱۳۹۲). انسان‌سازی در قرآن. تصحیح: محمود فتحعلی. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۲). مجموعه آثار. تهران: صدرا.
- مظفر، محمدرضا. (۱۳۷۳). المنطق. قم: موسسه اسماعیلیان.
- مکارم‌شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۲). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب اسلامیة.
- نراقی، احمد. (۱۳۶۰). معراج السعاده. تهران: جمال، چاپ پنج.
- نصری، عبدالله. (۱۳۹۴). مبانی انسان‌شناسی در قرآن. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.